

---

### Antonina Kłoskowska

---

Urodzona 7 XI 1919 roku w Piotrkowie Trybunalskim. Studia socjologiczne na UŁ (1945-1948), także doktorat (1950) i habilitacja (1954). Profesor UŁ (1966-1977). Profesor UW (1977-1990), kierownik Zakładu Socjologii Kultury. Od 1990 profesor w Instytucie Studiów Politycznych PAN.

---

Socjolog kultury, badania nad tożsamością jednostki, mikrostrukturami społecznymi, instytucjami i społeczeństwem narodowym.

Członek PAN (1973), Polskiego Towarzystwa Socjologicznego (przewodnicząca 1989-1993). Członek Rady Kultury przy Prezydencie RP (1992).

Redaktor naczelna „Kultury i Społeczeństwa” (od 1983).

Zmarła 12 VII 2001 w Warszawie.

---

*Machiavelli jako humanista na tle włoskiego Odrodzenia*, Łódź 1954; *Kultura masowa*, Warszawa 1964; *Socjologia kultury*, Warszawa 1981; *Z historii socjologii kultury*, Warszawa 1969; *Społeczne ramy kultury*, Warszawa 1972; *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 1996.

---

Z. Bokszański, *Kłoskowska Antonina*, [w:] *Encyklopedia socjologii. Suplement*, Warszawa 2005, s. 120-123.

ELŻBIETA HAŁAS

**ANTONINA  
KŁOSKOWSKA**

1919–2001

**Intelektualny portret  
uczzonej**

Antonina Kłoskowska związała się z Uniwersytetem Warszawskim w 1977 roku, w dojrzałym okresie swojej kariery naukowej, jako już powszechnie ceniona socjolog kultury, opuściwszy Uniwersytet Łódzki, w którym studiowała i pracowała od 1945 roku. W UW objęła stanowisko kierownika utworzonego w 1966 roku Zakładu Socjologii Kultury, nieobsadzone po odejściu Józefa Chałasińskiego w 1974 roku. Była członkiem rzeczywistym Polskiej Akademii Nauk, a także profesorem w Instytucie Studiów Politycznych PAN. Została też redaktorem naczelnym założonego przez Chałasińskiego i wydawanego przez PAN kwartalnika „Kultura i Społeczeństwo”. Kontynuowała tradycje polskiej kulturologii i socjologii humanistycznej, które ukształtowały sposób myślenia uczzonej u początku drogi naukowej w ośrodku łódzkim, gdzie po II wojnie światowej pracowali uczniowie Floriana Znanieckiego - Chałasiński i Jan Szczepański, wybitne postaci z kręgu współpracowników Stefana Czarnowskiego - Maria i Stanisław Ossowsky oraz Nina Assorodobraj, a także etnograf, współpracownik Bronisława Malinowskiego - Józef Obrębski.

Profesor Kłoskowska uczyniła socjologię kultury prestiżową dziedziną socjologii w Polsce, co ukształtowało percepcję intelektualnej tożsamości uczzonej. Dorobku Kłoskowskiej nie można jednak zamknąć wyłącznie w granicach socjologii kultury, które skądinąd starannie

zakreślała. Nie tylko dlatego, że badanie rzeczywistości kulturowej nieuchronnie prowadzi ku innym dziedzinom wiedzy kulturowej od antropologii zaczynając, przez semiotykę, po filozofię kultury, ale też dlatego, że zajmowała się ważnymi zjawiskami życia społecznego, nie ograniczając swych zainteresowań do wąsko pojmowanej subdyscypliny. Można powiedzieć, używając współczesnego określenia, że prof. Kłoskowska uprawiała też socjologię kulturową, a nie tylko socjologię kultury, sama niejednokrotnie za Florianem Znanieckim mówiąc o socjologii kulturalistycznej. Jest to istotny rys dorobku naukowego uczoney, wynikający z wypracowywania narzędzi metodologicznych socjologii kultury jako drogi do socjologii kulturalistycznej. Uważała bowiem, że w socjologii nie powinno być wątpliwości, że społeczeństwo jest powiązane z kulturą, a kultura genetycznie, aktualnie lub potencjalnie jest społeczna. Była zdania przy tym, że dla podejścia socjologicznego charakterystyczne jest uznanie podmiotowości kultury, jej realizowania się w działaniach ludzkich i interakcjach społecznych. Wspólne własności kultury i społeczeństwa na poziomie działania nie wykluczają jednak ich odrębności. Współczesny rozkwit socjologii kulturowej potwierdza, że droga wytyczana przez Antoninę Kłoskowską prowadziła w poznawczo owocnym kierunku. Jej badania dotyczyły problematyki tożsamości jednostki, mikrostruktur społecznych, instytucji i społeczeństwa narodowego, wyraźnie przy tym były zogniskowane na zagadnieniach tworzenia, transmisji i odtwarzania kultury. Innymi słowy uczoną interesowały związki kultury i społeczeństwa, a podstawowe zagadnienie relacji jednostka-społeczeństwo opracowywała z perspektywy kulturowej.

W dorobku Kłoskowskiej ważne miejsce zajmują także analityczne i syntetyczne studia z historii myśli społecznej. Miało to swój początek w okresie stalinizmu, kiedy uprawianie socjologii zostało w PRL zakazane, ale do problematyki historii idei i historii kultury uczona wielokrotnie powracała także później. W ten sposób socjologiczne analizy przemian współczesnych zyskały głębię perspektywy historycznej, szczególnie zaś dzięki znajomości zmian w sferze kształtowania i zmian mentalności w epokach renesansu i oświecenia. W latach 1950-1956 Antonina Kłoskowska prowadziła badania historyczne w PAN. Wówczas powstała rozprawa *Macchiavelli jako humanista na tle włoskiego Odrodzenia* (1954). Wśród studiów z historii myśli społecznej zwraca też uwagę szkic poświęcony pojmowaniu kultury przez Karola Marksa, zamieszczony w pracy *Z historii i socjologii kultury* (1969). Prace Antoniny Kłoskowskiej w swej warstwie teoretycznej dalekie są jednak od marksizmu kulturowego i rozwijających się od lat 60. XX wieku na

jego gruncie studiów kulturowych, zapoczątkowanych m.in. przez Sturta Halla. Podejście uczoney w swym głównym trzonie opierało się na tradycji polskiej socjologii humanistycznej. Historia myśli społecznej i socjologicznej pozostawała w polu jej zainteresowania w latach późniejszych, co pokazuje rozprawa *Szkic obrazu rozwoju myśli społecznej* (1975). Perspektywa historyczna spojrzenia na procesy zmian kulturowych pozostała widoczna w pracach Kłoskowskiej do końca, chociaż jednocześnie ważne koncepcje analityczne zaczerpnęła z dominującego w XX-wiecznej humanistyce strukturalizmu językoznawczego.

Inny ważny wątek przewijający się w całej jej twórczości to – podobnie jak w pracach Stanisława Ossowskiego, do których nawiązywała – zorientowanie na psychospołeczną problematykę kształtowania i przemian osobowości. Badała te zagadnienia z perspektywy kulturowej, poczynając od rozprawy doktorskiej *Zagadnienia osobowości człowieka pierwotnego we współczesnej amerykańskiej etnosocjologii. Studium krytyczne psychologicznej interpretacji ludów pierwotnych i ich kultury* (1950). Analizowała procesy kulturalizacji jednostki, transmisji i przyswajania kultury oraz identyfikacji społeczno-kulturowej. Jak pisała: „Między jednostkowym ludzkim bytem a jego genetycznymi podstawami leży historyczna akumulacja rezultatów zbiorowej twórczości i recepcji wytworzonych wartości, znaczeń i przedmiotów. Przekazywane w drodze socjalizacji i kulturalizacji, nie tyle «naginają» one ludzką gałązkę w określonym kierunku, ile kształtują jej wzrost”. Zainspirowana antropologicznymi badaniami szkoły „kultura i osobowość” podejmowała problematykę charakteru narodowego, nawiązując przy tym współpracę z UNESCO. Kontynuując tradycję socjologicznych badań biograficznych Znanieckiego i Chałasińskiego, rozwijała metodologię kulturologicznej analizy biograficznej. Wnikając w procesy internalizacji kultury, wniosła istotny wkład do mikrosocjologii, ukazując funkcjonowanie modeli i wzorów kulturowych na poziomie małych grup społecznych, a szczególnie rodziny. Ten analitycznie wyodrębniony poziom analizy zjawisk mikrospołecznych, pozostawał w pracach uczoney w szerszym, historycznym kontekście społeczno-kulturowym.

Nawiązując do dzieł wybitnych badaczy kultury, jak Alfred L. Kroeber, Margaret S. Archer, Pierre Bourdieu lub polemizując – jak w przypadku pansemiotyzmu – Kłoskowska wypracowała oryginalne stanowisko. Ważny etap w formułowaniu własnej socjologicznej teorii kultury wyznaczało opublikowanie książki *Kultura masowa. Krytyka i obrona* (1964). Autorka przedstawiła kształtowanie się na przestrzeni czasu nowych form twórczości i uczestnictwa w kulturze wskutek procesów modernizacji i oddziaływania nowych technologii medialnych. Co istotne

- w przeciwieństwie do jednostronnej wizji pasywnego społeczeństwa masowego - antycypując koncepcję kultury popularnej, zwracała uwagę na procesy aktywnej recepcji jako odtwarzania form i treści kultury. W odróżnieniu od prac wcześniejszych, zorientowanych na procesy internalizacji i transmisji kultury, ale w istocie dotyczących kwestii ogólnosocjologicznych, choć ujmowanych z perspektywy kulturalistycznej, książka ta wyraziście ukazała Antoninę Kłoskowską jako socjologa kultury. Wymagało to precyzyjnego określenia przedmiotu badań, który nazwała kulturą w węższym rozumieniu. Przyjmowała jednocześnie, że kulturę w szerokim sensie należy pojmować jako całość działań ludzkich podlegających wspólnym wzorom wykształcanym w toku interakcji w zbiorowościach społecznych oraz ich wytworów. Idąc za przyjętymi rozróżnieniami między kulturą duchową, kulturą materialną i kulturą społeczną, za przedmiot socjologii kultury uznała kulturę symboliczną, będącą empirycznie bardziej dostępnym odpowiednikiem tej pierwszej, interpretowanej na gruncie teorii komunikacji. Kultura symboliczna pojęta jako sfera ludzkich działań semiotycznych niemających charakteru instrumentalnego jest zarazem zjawiskiem semiotycznym i aksjologicznym, a więc sferą wartości autotelicznych. Koncepcja ta została rozwinięta dalej w książce *Społeczne ramy kultury* (1972), w której na pierwszym planie badań socjologii kultury pojawia się uczestnictwo w kulturze. Profesorka zaproponowała model analizy uczestnictwa w kulturze w postaci trzech układów społecznych, wyznaczających relacje nadawców i odbiorców przekazów kulturowych - układ kontaktów bezpośrednich, układ instytucjonalny i układ komunikowania za pośrednictwem mediów masowych.

Teoretyczną syntezę swych poglądów na kulturę wypracowała Antonina Kłoskowska w okresie warszawskim i przedstawiła w dziele *Socjologia kultury* (1981). Rozwinęła w niej koncepcję kultury symbolicznej jako autotelicznych procesów komunikacji, wolnych od funkcji praktycznych i utylitarnych. Szczególną cechą znaków w kulturze symbolicznej jest ich niejednoznaczność, polisemiczność oraz wymóg interpretacji. Kultura symboliczna według Antoniny Kłoskowskiej jest sferą doświadczania wartości jako celu samego w sobie, inaczej mówiąc, ma charakter autoteliczny. Uogólniła Ossowskiego koncepcję autoteliczności, odnoszącą się do doświadczenia estetycznego na szeroki zakres aktów symbolicznych, spełnianych dla nich samych. Na tej drodze precyzowała przedmiot i cele socjologii kultury, przyjmując węższy zakres pojęcia kultury w porównaniu do antropologii kultury. Jednocześnie wskazywała na kwestie centralne kulturowych form życia społecznego w ogóle. Do sfery kultury symbolicznej włączyła sztukę,

naukę w aspekcie czysto poznawczym, religię jako doświadczenie sacrum; a także ekspresyjny symbolizm gier i zabaw. W swej wielokształtności i wielopoziomowości kultura symboliczna w tym ujęciu obejmowała zatem zarówno kulturę wysoką, jak i kulturę popularną.

Antonina Kłoskowska analizowała społeczne procesy interpretacji przekazów kultury symbolicznej jako „od-twarzania”. Zapoczątkowała je już w 1957 roku w studium *Autor - publiczność - cenzura (wokół warszawskiego wydania pism A. Mickiewicza z 1858 r.)*. Pokrewną analizą była praca *Motywy literackie Żeromskiego w świadomości społecznej* (1977). Studia te znalazły także swą kontynuację w pracach dotyczących kultury narodowej. Podejście Kłoskowskiej należy do orientacji kulturalistycznej w socjologii narodu, charakterystycznej dla socjologii polskiej. Dzieło *Kultury narodowe u korzeni* (1996) zawiera koncepcję narodowej wspólnoty symbolicznej i jej kanonu kulturowego w analogii do językowej syntagmy oraz dynamiki identyfikacji narodowej, w tym narodowych konwersji. Na poziomie wspólnoty narodowej analizuje jej stanowienie przez elementy różnych systemów kulturowych, które - zaczerpnięte z wymiaru paradygmatycznego tworzą syntagmę kultury. Ten termin uwypuklał powiązanie różnych dziedzin kultury narodowej, co jednocześnie nie wykluczało selektywnego przyswajania zewnętrznych elementów kultury pojmowanej jako kultura otwarta. W jednostkowym wymiarze uczestnictwa są to procesy identyfikacji i walencji kulturowej z możliwością konwersji narodowej. Zbiorowa tożsamość narodowa i indywidualna identyfikacja narodowa opierają się na doświadczeniu wspólnoty kultury, aktualizując się w różnym stopniu w zmiennych kontekstach i sytuacjach życia jednostek i zbiorowości. Ta koncepcja narodowej wspólnoty kultury, nawiązująca do Znanieckiego teorii społeczeństw kultury narodowej, ukazując jej ciągłość jednocześnie wskazuje na zmienność i płynność procesów narodotwórczych, a także na wewnętrzne zróżnicowanie wspólnoty narodowej i zróżnicowanie identyfikacji narodowej jednostek. Podstawę tożsamości zbiorowej stanowią naczelné wartości kultury narodowej, tworzące jej kanon. Oprócz samoidentyfikacji, a więc subiektywnego poczucia tożsamości narodowej, Kłoskowska wyodrębniła walencję, rozumianą jako uczestnictwo w kulturze narodowej i pewien stopień przyswojenia kanonu. Otwierało to możliwość badania biwalencji albo poliwalencji kulturowej i poczucia przynależności do więcej niż jednego narodu, a także postawy kosmopolitycznej.

W latach 80. XX wieku pojawiły się w twórczości Antoniny Kłoskowskiej nowe akcenty, dotychczas mało widoczne w interesującym uczoną obszarze kultury symbolicznej, gdzie zaczęła wyraźniej pojawiać

się problematyka religijna. Na progu transformacji ustrojowej zaznaczył się też zwrot ku perspektywie pragmatycznej, a więc ku zagadnieniom funkcjonowania symboli kulturowych w życiu zbiorowym i ku procesom symbolizacji w działaniach społecznych. Przyczyniły się do tego wcześniejsze zainteresowania Pierre'a Bourdieu koncepcją społecznego systemu symbolicznego oraz amerykańskim interakcjonizmem symbolicznym. Przede wszystkim jednak wpłynęła na to obserwacja działalności ruchu „Solidarność”. Jako przewodnicząca Polskiego Towarzystwa Socjologicznego w swoim wystąpieniu na VIII Ogólnopolskim Zjeździe Socjologicznym w Toruniu, w 1990 roku stwierdziła: „Przełom, który dokonał się w Polsce w ciągu ostatnich dziesięciu lat, był dziełem ruchu społecznego. Z punktu widzenia tego procesu i ruchu mają być tu rozpatrywane funkcje i stan kultury symbolicznej, a sama ta kultura musi być także rozważana z punktu widzenia wyzwania, jakie rzuca jej zwycięstwo ruchu. Uzasadnia to rozpoczęcie od zagadnień kultury dalszych analiz polskiej współczesności, której szczególne cechy pozwalają na oświetlenie ważnych, ogólnoteoretycznych problemów”. Uznała, że kultura symboliczna funkcjonuje także w praktycznej sferze życia społecznego, motywując, uzasadniając i legitymizując praktyki. Utrzymywała jednak, że funkcje instrumentalne kultury symbolicznej umożliwiają w istocie jej autoteliczność, wykorzystywana dla celów praktycznych budowania wspólnoty. W ostatnich pracach Kłoskowska dawała wyraz zainteresowaniu problematyką symbolizmu w dziedzinie kultury społecznej – wychodziła więc poza granice autotelicznej kultury symbolicznej.

Uczona kontynuowała tradycję polskiego kulturalizmu, formułując samodzielne i twórcze poglądy w dialogu z najważniejszymi orientacjami światowej humanistyki. Śledziła przemiany kulturowe końca XX wieku, polegające na osłabianiu kanonu i odrębności kultur narodowych, zarówno wskutek procesów globalizacji kulturowej, jak i postępującego kulturowego różnicowania, a także ideologii postmodernizmu, występującej przeciw trwałości wzorów kultury i samemu pojęciu kultury. Antonina Kłoskowska wykazywała, że socjologiczna teoria kultury i jej dalszy rozwój są konieczne dla zrozumienia przemian kulturowych w skali światowej, regionalnej i lokalnej, by odpowiedzieć na pytanie o możliwość uniwersalizacji kultur, warunki tolerancji i wspólnotowości. Uważała, że kryterium autoteliczności kultury symbolicznej pozwala uznać kultury symboliczne w całej rozpiętości ich różnicowań i odmienności.

## Wybrana literatura

- Bibliografia publikacji Antoniny Kłoskowskiej za lata 1947-1989*, oprac. G. Kononowicz, [w:] *Społeczeństwo, kultura, osobowość. Księga dedykowana Pani Profesor Antoninie Kłoskowskiej w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa-Łódź 1990, s. 25-62.
- Bibliografia publikacji Antoniny Kłoskowskiej za lata 1990-2001 i uzupełnienia z lat poprzednich*, [w:] *Spotkania z kulturą*, red. J. Kurczewska, E. Tarkowska, Warszawa 2006.
- Bokszański Z., *Antonina Kłoskowska. 7 listopada 1919 - 12 lipca 2001*, „Studia Socjologiczne” 2001, nr 3, s. 5-9.
- Bokszański Z., *Kłoskowska Antonina*, [w:] *Encyklopedia socjologii. Suplement*, Warszawa 2005, s. 120-123.
- Bokszański Z., Sułkowski B., Tyszka A., *Antoniny Kłoskowskiej sylwetka intelektualna*, [w:] *Społeczeństwo, kultura, osobowość. Księga dedykowana Pani Profesor Antoninie Kłoskowskiej w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa-Łódź 1990, s. 9-23.
- Kłoskowska A., *Kultura*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, t. II, Warszawa 1999, s. 99-110.
- Kłoskowska A., *Problematyczność rozwoju kultury*, [w:] *Przełom i wyzwanie. Pamiętnik VIII Ogólnopolskiego Zjazdu Socjologicznego Toruń, 19-22 września 1990*, red. A. Sułek i W. Winclawski, Warszawa-Toruń 1991, s. 11-26.